

СИНТАКТИЧНАТА ТРАНСПОЗИЦИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК И РОЛЯТА ѝ В СЪВРЕМЕННИТЕ СЕМАНТИЧНИ ПРОЦЕСИ

Мария Зозикова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

THE SYNTACTIC TRANSPOSITION IN BULGARIAN AND ITS ROLE IN CONTEMPORARY SEMANTIC PROCESSES

Maria Zozikova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

In the contemporary period in the lexis of Russian and Bulgarian many new models of altering the semantic structure of the word appear or some unconventional ones are being activated. Most of them are similar in the two languages. This article examines a typical for the Bulgarian language only method of creating new word meanings.

Key words: semantic neologisms, unconventional semantic models, substantive adjectives, analytical adjectives

Един от начините за назоваване на многобройните нови предмети и явления в нашата действителност е чрез семантични неологизми и разширяване на семантичната структура на съществуващите думи. Така с пределно малко средства езикът се стреми да отрази безкрайното многообразие на света. Според приетото мнение делът на новите значения в общото количество лексикални иновации не е голям. Изследванията от последните години в областта на руската и българската лексика посочват нарасналата роля и по-голямото разнообразие на семантичните изменения (Йорданова 1993: 144; Костомаров 1999: 152; Костомаров 1992: 59 – 60). Често те не могат да се отнесат към нито един от традиционните семантични модели. В съвременните руски и български речници се откриват много такива случаи, свързани с промени в семантиката, формирането на семантичната структура на думата и връзките между нейните лексико-семантични варианти. Новата семантика се гради върху асоциации и признаци, които са

доста по-свободни и понякога се основават единствено на общо словообразователно значение или на различни синтактични функции. Такива случаи се намират на границата между полисемията и омонимията. Въпреки сходството на семантичните процеси в лексиката на руския и българския език някои от тях намират различно разрешение в двата езика. Пример за това е синтактичната транспозиция, която в дадения период се проявява като семантично явление и се среща в този вид само в българския език.

Преходът от една част на речта в друга е известен като **морфолого-синтактично словообразуване**, или **синтактична транспозиция**. Транспозицията се определя като конверсия – явление, което има словообразователен характер (Шмельов, ред. 1982: 71), но е условно с изменение на синтактичните свойства на думата при преминаването ѝ в друга част на речта.

В българските речници на неологизмите (РНДЗ; НР; РНДБЕ; РНДСБЕ) употребите на думата със смисъл на друга лексикограматична категория – като съществително, прилагателно, междуметие и под., се оформят като отделно значение. Това положение е декларирано ясно от съставителите на РНДЗ в предговора към речника (РНДЗ: 9 – 10). То отрежда на синтактичната транспозиция място и роля в съвременните семантични процеси.

Синтактичната транспозиция като причина за ново значение откриваме само в българските тълковни речници от съвременния период. Срещат се следните видове:

1) **Прилагателни субстантиви**. С най-висока честота се отличава субстантивацията на прилагателните и причастията. Към тях се отнасят определени наименования, при които прилагателното/причастиято получава синтактична функция на съществително, без да има за опора някакво словосъчетание. Описваният тук модел трябва да се разграничава от елиптичната субстантивация като един от видовете универбиране: при нея субстантивираното прилагателно е образувано на основата на словосъчетание и изцяло поглъща неговата семантика (ср. руското *сотовый* < *сотовый телефон* и българското *дистанционно* < *дистанционно управление*), докато субстантиви като *дрогирани*, *наши*, *червени* и т.н. не са утежнени от словообразователни връзки с конкретно словосъчетание. При този случай субстантивът получава значение, което е в зависимост от новата му синтактична функция.

Най-последователно се субстантивират в българския език прилагателните за цвят, назоваващи хора по цвета на политическата партия, на която принадлежат или симпатизират, напр. в *тъмносин* на основата на преносното ново значение ‘който е привърженик на по-крайни десни убеждения в СДС’, се появява (като същ.) ‘лице с такива убеждения’ (РНДЗ). Понеже политическият спектър от този период е изключително пъстър, то и новите значения на думите, употребени като преносни субстантиви, обхващат почти всички възможни цветове: *син, червен, зелен, жълт, оранжев, розов* (‘който в политическата си ориентация гравитира към левите сили’). Към тях се отнасят по смисъл *ултраляв* (полит.), *евроляв* (разг.) (РНДЗ; НР). Така се оформят нови значения на думата.

Друга група прилагателни субстантиви са названия на различни социални типове, също много разпространени в българския език: *дебеловрат* (разг. неодобр.) ‘дебел врат, врат, мутра, борец’; *инакомислещ*; *мургав* (разг.) ‘циганин, ром’; а също по-общи: *ужилен, серопозитивен* (РНДЗ).

Прилагателни от този тип често се субстантивират в контекстуална употреба: *Неизвестни задигнаха попълнени фишове за тотото и пари на обща стойност около 200 лв.* („Стандарт“, 25.03.2002).

2) **Съществителни от чужд произход**, които в българския език се използват с ново значение като неизменяеми прилагателни. Групата бележи тенденция към разрастване: *кетъринг* (*кетъринг услуги*), *маркетинг* (*маркетинг мениджър*), *пиар* (*пиар агенция*), *интернет* (информ.) (*интернет връзка*), *ъндърграунд* (*ъндърграунд музика*). В същото време тези прилагателни имат и дублетни изменяеми форми, отразени като нови думи в речниците: *кетърингов, маркетингов, пиаров, интернетски, интернетен*, които се образуват в съответствие със законите на българския език (РНДЗ). Ср: *Мачо културата тласка към самоубийство* („Монитор“, 30.10.1999) (НР); *Хомосексуалистите не са добре приети в чисто мачовска компания; мачовско поведение* (РНДЗ). Това е своеобразна съпротива срещу чуждия модел, но макар и рядко, той може да се открие и при български форми. Например *менте* в РНДЗ е представено с 2 значения: като съществително и неизменяемо прилагателно (*увеличават се ментетата по пазарите; документ менте*).

При други лексеми неизменяемите форми във функцията на прилагателни са единствено възможни: *хип-хоп* (муз.) (*хип-хоп фестивал*), *чат* (информ.) (*чат събеседник*), *хорър* (изк.) (*хорър жанр*)

(РНДЗ); *пейрол (пейрол услуга), офроуд (офроуд състезание)* (НР); *адвенчър (адвенчър игра)* (РНДСБЕ).

Към тази група спадат и неизменяеми чуждоезикови съкращения, които функционират като съществително и прилагателно: *тв (ти ви) (Нова тв, тв канал); Джи Ес Ем (по-често GSM) (нов GSM, GSM оператор)* (РНДЗ); *VIP/ВИП (Столичният VIP подготвя триумфално посрещане на националите; VIP зала, ВИП гост, ВИП публика)* (РНДСБЕ). Такава тенденция бележи и *SMS (sms, смс): пращам SMS-и, забавни смси, любовни sms и sms съобщение, sms център, sms услуга; BG (bg, БГ): работа в BG, БГ Радио; BG шоколад (български красавици с тъмна кожа) („За жената“, № 8, 2000); Спас Русев сватоса BG актриса с ексгадже на Никол Кидман (загл.) („24 ч.“, 2.12.2007).*

В руския език подобни форми от чужд произход са известни като „аналитични прилагателни“. Според нас този термин би бил по-подходящ за посочените примери в българския език, тъй като повечето руски аналитични прилагателни са неизменяеми препозитивни елементи, които изпълняват атрибутивна функция: *допинг-контроль, ТВ-шоу.*

3) Другите видове синтактична транспозиция са представени от **единични случаи**, в които превес имат отново заемки от английски:

– *Екстра* от неизменяемо прилагателно или наречие (*екстра качество, всичко стана екстра*) (БТР-I и БТР-II) се преобразува в съществително от ж.р. с ново значение ‘допълнително приспособление или въведение с по-високо качество, създадено за усъвършенстване на едно изделие (уред, машина), за повишаване удобството на жилище, помещение и др.’: *Всички екстри на ултрамодерните апарати си остават загадка за повечето народни избраници, които не са на ти с техниката* („Стандарт“, 14.07.2002). От него се развива (прен. разг.) ‘удобство, улеснение, облекчение в живота’: *Курортите предлагат екстри за Възкресение* („Стандарт“, 20.04.2002); *Откакто българският парламент стана постоянно работещ, една от главните битки в пленарната зала е как да се опазят екстрите* („Стандарт“, 11.01.2003); *Хората трябва да се разделят с всичките си екстри, като безплатен транспорт, безплатно здравеопазване* („Дневен труд“, № 284, 1998) (РНДЗ). При този случай думата в ролята на съществително става по-употребителна, а неизменяемата форма се замества по-често със *супер*.

– *Нонстоп* (нареч.) – ‘непрекъснато, без прекъсване’ – развива две нови значения: (като неизм. прил.) ‘непрестанен, непрекъснат’; (като същ. – рядко) ‘денонощен магазин’.

– *Бинго* (същ.) – ‘пълно съвпадение на числова комбинация от талон за едноименна игра с изтеглените числа’ (ударя *бинго*) → (като междум.) ‘за изразяване на радост, задоволство от постигнат успех, печалба или от познаването, разкриването на нещо’; *Бинго, най-после разбрах тайната ти* (РНДЗ).

– *Аут* (същ.) (спорт.) – ‘положение в спортна игра с топка, при което топката излиза вън от очертанията на игрището’ (РЧД) → (като нареч.) (разг.) ‘вън, навън, извън’. *Дребните фирми са аут от пазара за илачи* (РНДЗ); *Министър и още 13 аут от властта* („Телеграф“, 19.05.2011); „*Червените*“ *притеснени за Гай, трима аут от ловчанлии* (загл.) („Сега“, 22.08.2003).

– *Супер* (нареч.) (жарг.) – ‘отлично, чудесно’ → (като частица) (за висока степен на одобрение) ‘чудесно, много добре’.

– *Кеш* 1. (като неизм. прил.) – ‘който се отнася до пари в брой, в наличност’ (*кеш сделка; 150 млн. долара кеш*) → 2. (като нареч.) ‘в брой’ (при плащане) (*плащам кеш*). И в този случай неизменяемото прилагателно от английски произход образува в българския език вариантна изменяема форма *кешов* (*кешово плащане*) (РНДЗ).

– *Върх* (като сказ. опред.) (разг.) – 1. Човек с изключителни лични или професионални качества. 2. Нещо, което е изключително интересно, високо професионално или притежава някакво друго качество в много висока степен. *С Дженифър беше скучно, Анджи е върхът!* (Брад Пит за брака си с Анджелина Джоли) (Dnes.bg, 16.09.2011).

– *Железен* (прилаг.) (разг.) – ‘който е подготвен, направен добре, изрядно, така че да не може да бъде провален, оборен, да завърши с неуспех; твърд, сигурен’ → (като сказ. опред.) (за човек) ‘който е последователен в действията си и осъществява намеренията си, на когото може да се вярва, разчита’ (РНДЗ).

Синтактичната транспозиция не е характерна за руския език. Чужди лексеми се употребяват във функция на прилагателни като първа съставна част на сложни думи (*арт-тусовка, бизнес-план, байк-шоу*) или образуват ново прилагателно (*байкерский, анде(р)-граундний*). Редките субстантивирани прилагателни от типа на *красно-коричневые, зеленые* са представени като отделни лексеми или омоними (*крутой голубой*) (ТС – XX; ТС – XXI). Един от малкото примери за синтактична транспозиция е *от-кутюр* (*от кутюр*) – 1. (сущ. нескл.) *Высокая мода*. 2. (прил. неизм.) *Связанный с высокой модой, характерный для нее* (ТСС). *От-кутюр – швейное искусство высокого качества; валенки от кутюр*.

Изложените факти показват, че въпросът за полисемията и омонимията в руския и българския език се решава по различен начин. Той е свързан с най-общите насоки в развитието на двата езика и проявите на аналитизъм в тях и зависи от влиянието на чуждоезикови модели.

ЛИТЕРАТУРА

- Йорданова 1993:** Йорданова, Л. *Езикът на промяната*. София: „Буллекс“, 1993.
- Костомаров 1992:** Костомаров, В. Г. „Камешки на ладони“. // *Русский язык за рубежом*, 1992, № 5, 59 – 63.
- Костомаров 1999:** Костомаров, В. Г. *Языковой вкус эпохи (Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа)*. Санкт-Петербург: „Златоуст“, 1999.
- Шмельов, ред. 1982:** *Способы номинации в современном русском языке*. Отв. редактор Д. Н. Шмелев. Москва: „Наука“, 1982.

Речници

- БТР-I:** Андрейчин, Л., Л. Георгиев, С. Илчев, Н. Костов, И. Леков, С. Стойков, Ц. Тодоров. *Български тълковен речник*. Четвърто фототипно издание. София: Изд. на БАН, 1993.
- БТР-II:** Андрейчин, Л., Л. Георгиев, С. Илчев, Н. Костов, И. Леков, С. Стойков, Ц. Тодоров. *Български тълковен речник*. Четвърто издание. Допълнено и преработено от Д. Попов. София: „Наука и изкуство“, 2008.
- НР:** Бонджолова, В. *Неологичен речник*. Велико Търново: „Gaberoff–ЕООД“, 2003.
- РНДБЕ:** Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи в българския език*. София: „Наука и изкуство“, 2010.
- РНДЗ:** Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи и значения в българския език*. София: „Наука и изкуство“, 2001.
- РНДСБЕ:** Бонджолова, В., А. Петкова. *Речник на новите думи в съвременния български език*. Велико Търново: „Слово“, 1999.
- РЧД:** *Речник на чуждите думи*. Авторски колектив при БАН. София: „Атлантис КЛ“, 1996.
- ТСС:** Ефремова, Т. Ф. *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. Москва: „Русский язык“, 2000.
- ТС – XX:** *Толковый словарь русского языка конца XX в. Языковые изменения*. Под ред. Г. Н. Складневской. Санкт-Петербург: „Фолио-Пресс“, 1998.
- ТС – XXI:** *Толковый словарь русского языка начала XXI века. Актуальная лексика*. Под ред. Г. Н. Складневской. Москва: „Эксмо“, 2006.